

вективах, которые занимают особое место в народной культуре. На Черниговщине гончар часто отождествлялся с чертом, а его профессиональная деятельность ассоциировалась с адом. Гончаров называли глиняными чертями. Подобно черту, они наделялись властью над душами, над огнем. Также им приписывалась способность путешествовать в иной мир. В более поздних верованиях гончар заключает договор с чертом для обогащения, у него есть домашний демон.

Ключевые слова: черт, гончар, традиционная культура, мифология, Черниговщина.

Rakhno K. A potter as a devil in the mythological beliefs of the Ukrainians of the Chernihiv region in 18 – early 20 centuries

The research deals with the image of a potter in the folklore of the Ukrainians of the Chernihiv region in 18 – the early 20 centuries. Pottery was one of the emblematic crafts for the traditional culture of this region, and the local folklore paid a special attention to potters. The author has made an attempt to reconstruct certain aspects of beliefs concerning potters on the basis of their manifestations, registered in ritual texts, proverbs, stable expressions, and invectives, which possess a special place in the folk culture. A potter was often identified with a devil and people associated his professional activity with hell in the Chernihiv region. Potters were nicknamed clay devils. Just as the devil they possessed power over souls and fire. They were also said to have an ability to travel to the underworld. In the later beliefs the potter makes a contract with the devil to become rich, he owns a house demon.

Key words: devil, potter, traditional culture, mythology, Chernihiv region.

[надійшло до редакції: 25.08.2014 р.]

УДК 069.51:94(477.51)-05:355.48(47:560)«1853/1878»

Ольга СИДОРЕНКО
(Чернігів)

Участь населення Чернігівської губернії у російсько-турецьких війнах другої половини XIX ст. (за матеріалами колекцій і зібрань Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського)

Чернігівський історичний музей імені В.В. Тарновського – один із найстаріших музеїв України – добре знаний своїм багатим зібранням, яке нараховує понад 160 тис. одиниць збереження і має не регіональне, а загальноукраїнське значення. До уваги дослідників представлена як колекція речових так і документальних пам'яток, яка становить 34275 одиниць. У нинішньому вигляді колекція музею сформувалася з кількох джерел внаслідок об'єднання у 1920-х роках п'яти чернігівських музеїв – Музею українських старожитностей імені В.В. Тарновського, Музею Чернігівської губернії вченої архівної комісії, Чернігівського єпархіального древлесховища, Музею етнографії та Музею панського побуту XVIII–XIX ст., а також її подальшого поповнення за рахунок сімейних і приватних архівів Пантелеймона Куліша та Ганни Барвінок, Івана Рашевського, Леоніда Глібова, Данила Мордовця, Іллі Шрага [1].

Події російсько-турецьких війн другої половини XIX ст., а саме участь у них населення Чернігівської губернії, також знайшли відображення в колекції музею.

Першою російсько-турецькою війною, яка сколихнула світ у другій половині XIX ст. була Кримська (Східна) війна 1853–1856 років. На Близькому Сході та Балканах на той час перехрещувалися інтереси різних держав. Сполучене королівство Великої Британії та Ірландії та Франція, де швидко розвивався капіталізм, ставили своєю метою підкорити ослаблу Османську (Оттоманську) імперію, підпорядкувати своєму впливові чорноморські протоки, міцно стати на близькосхідних ринках і витіснити звідти Російську імперію. Царський уряд намагався послабити Оттоманську імперію, оволодіти Босфором і Дарданеллами, які необхідні були для вільного виходу з Чорного моря, забезпечити свій переважаючий вплив на Балканах і Близькому Сході, а також успіхами в зовнішній політиці припинити суперечності у внутрішньополітичному житті. Австрійська імперія, яка сподівалася захопити балканські володіння Османської імперії, ставилася вороже до Російської імперії [2]. Оттоманська імперія мріяла про загарбання Криму й Кавказу. В 1853 р. після оголошення війни Оттоманською імперією царському уряду, військові дії відбувалися на Чорному морі, Дунаї та на Кавказі. Успішно для російських військ розвивалися воєнні дії на Кавказі. Після того, як стало зрозуміло, що Османській імперії загрожує розгром, у березні 1854 р. Сполучене королівство Великої Британії та Ірландії спільно з Францією оголосили війну Російській імперії. Вороже до політики царського уряду поставилися також Австрійська імперія та Королівство Пруссія.

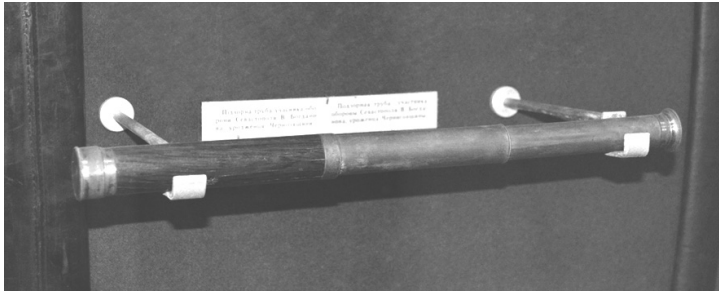
Військовий конфлікт був затяжним і кровопролитним. У нього були втягнуті всі губернії Російської імперії. Не стала виключенням і Чернігівська. Про активну участь її населення у військовій кампанії свідчить присвячена цим подіям вітрина в експозиції Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського. Поряд із фотокартками героїв оборони Севастополя, яка тривала 349 днів, П.С. Нахімова, В.О. Корнілова та Е.І. Тотлебена знаходиться фрагмент копії панорами «Оборона Севастополя» українського та російського художника-баталіста французького походження Ф.О. Рубо.

В експозиції Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського подіям Кримської війни, та, власне, участі в ній населення Чернігівської губернії відображені у 18 та 19 вітринах залу № 4.

Значна увага в експозиції приділена участі піхотного фон Шведена 29 Чернігівського генерал-фельдмаршала графа Дибича-Забалканського полку 8 піхотної дивізії. В експозиції музею представлені світлини командирів полку, зокрема Д.І. Святополка-Мирського (уродженець м. Санкт-Петербург) – учасника боїв на р. Чорна, де він був тяжко поранений і котрий після війни отримав чин майора й орден св. Георгія IV ступеня. Поряд із ним фото капітана Чернігівського полку Д.І. Горяйнова, нагородженого чином майора, орденом св. Анни II ступеня та золотою шаблею з написом «За Храбрость». В колекції музею є фотографії рядових Чернігівського полку, учасників оборони Севастополя П.І. Пшеннікова, В. Єгорова та М. Акімова. Думка про те, що в 29 Чернігівському піхотному полку 8 піхотної дивізії служили переважно уродженці Чернігівської губернії, завдяки чому він носить таку назву є хибною. Згаданий полк формувався з уродженців Московської, Тверської та Володимирської губерній. А переважна більшість чернігівців, служили у 53 Волинському піхотному полку 14 піхотної дивізії, 33 Елецькому, 34 Севському, 35 Брянському і 36 Орловському полках у 9 піхотній дивізії, яка історично розташовувалася на Полтавщині й, безумовно, набиралася з місцевих жителів.

У науковій літературі зустрічаються твердження про те, що нібито після Кримської війни у 1856 р. у Спаському соборі м. Чернігова стояли прапори Чернігівського полку [3]. Це твердження документально не підтверджене, тому прийнято вважати, що в соборі стояли знамена тих військових частин, що прославилися під час Кримської війни, без уточнення яким саме військовим підрозділам вони належали. Але, хоча 29 Чернігівський піхотний полк і не формувався з уродженців Чернігівської губернії, вони там служили. Серед них у Кримській війні брали участь уродженець м. Чернігова старший писар А.Д. Шутов [4] і захисник Севастополя майор 29 Чернігівського полку І.С. Сивашенко [5]. Це пояснюється тим, що поповнення складу полків відбувалося з населення різних губерній Російської імперії. Цей факт значно ускладнює встановлення кількості населення Чернігівщини, яке брало участь в Кримській війні, оскільки уродженці губернії служили у різних полках.

Вихідці з Чернігівської губернії були серед учасників оборони Севастополя. Про це свідчать їх світліни в експозиції музею. Таким був М.С. Неводовський – дивізійний лікар 2 піхотної дивізії. Його було нагороджено орденами св. Анни III ступеня та св. Станіслава II ступеня.

Підзорна труба учасника оборони Севастополя П.С. Богданова, уродженця с. Ольшани Сосницького повіту Чернігівської губернії (И-5832)

Народився у Чернігівській губернії М.А. Тищинський, прапорщик 35 Брянського егерського полку, нагороджений орденом св. Анни IV ступеня та чином підпоручика. Родом із Чернігівщини був прапорщик, підпоручик 44 Камчатського егерського полку І.В. Жовнеровський, нагороджений орденом св. Станіслава III ступеня. Вихідцями з Чернігівської губернії були єфрейтор 28 Полоцького егерського полку К.І. Чаус, учасник битви на р. Чорна та підпоручик 11 артилерійської бригади М.Є Дем'янович, нагороджений орденами св. Анни IV ступеня та св. Станіслава III ступеня; учасник боїв на Малаховому кургані, поручик, штабс-капітан 41 Селенгінського піхотного полку П.П. Варгани, нагороджений орденами св. Анни III ступеня та св. Станіслава III ступеня. Родом із Чернігівської губернії був учасник Альмінського бою І.С. Приходкін – полковник, командир 54 Мінського полку. В 1855 р. йому було присвоєно звання генерал-майора. Уродженцем Чернігівщини був А.В. Гром, штабс-капітан 38 Тобольського полку, нагороджений чином капітана й орденом св. Станіслава II ступеня.

Частина зібрання чернігівського музею представлена унікальними документами XIX ст., що містять важливі відомості. Згідно з їх даними, матеріальна допомога чернігівців діючій армії складала 111353 руб.

До речових пам'яток зібрань музею цього періоду відносять:

1. Медаль «В память войны 1853–1856 гг.» (Нн-531).
2. Підзорна труба, якою користувався учасник оборони Севастополя Петро Семенович Богданов, уродженець с. Ольшани Сосницького повіту Чернігівської губернії (И-5832).
3. Чотири медалі «За защиту Севастополя» (И-4799) (И-4106) (И-4108) та (И-5551). Третя медаль належала жителю с. Костобоброва Новгород-Сіверського повіту І.А. Дегтяренку і була передана до фондів музею його родичами.
4. Полукафтан юнкера лейб-гвардії 65 Московського полку (И-5444).
5. Патронташ парадний для царських конвоїв (И-5445).
6. Медаль (И-4107).
7. Дві медалі за участь у Кримській війні (И-4110) та (И-4113).
8. Три медалі «На тя Господи уповахом да не постыдимся во веки» (И-4111), (И-4112) та (И-4114).
9. Медаль, датована 1857–1859 роками (И-4794), яка теж могла мати відношення до Кримської війни.

В експозиції музею представлені мундир унтер-офіцера 29 Чернігівського піхотного полку 1833–1855 років, а також зброя того часу: рушниця з багнетом, шабля та тесаки.

Друга російсько-турецька війна припала на 1877–1878 роки Військовий конфлікт спричинило повстання в Боснії та Герцеговині в 1875 р., яке поширилося на територію Болгарії, Сербії, Чорногорії та Македонії. Влітку 1876 р. Сербія та Чорногорія оголосили султанові війну. Конфлікт неможливо було вирішити без втручання західноєвропейських держав і Російської імперії, яка в 1877 р. оголосила війну Османській імперії й успішно її провела під гаслом допомоги братньому християнському слов'янському народу.

Медаль «В память Русско-турецкой войны 1877–1878 гг.» (Нн-271)

У травні 1877 р. російські війська вступили на територію Румунії. Основна частина російської армії обложила Плевну, сильну турецьку фортецю в Північній Болгарії. Після взяття Плевни на початку грудня 1877 р. російська армія у важких зимових умовах перейшла через Балканські гори і вступила до Південної Болгарії [6]. У грудні 1878 р. російські війська зайняли Адріанополь і вийшли на підступи до Константинополя. У Закавказзі була зайнята вся Абхазія і в листопаді 1877 р. штурмом взята турецька фортеця Каре. Військова поразка Туреччини стала очевидною. У лютому 1878 р. в Сан-Стефано був підписаний прелімінарний (попередній) мирний договір, а в червні 1878 р. в Берліні відкрився конгрес, за результатами, якого був підписаний Берлінський трактат.

Цим подіям приділена 5 вітрина у залі № 5 в експозиції музею, де є відомості, що ще 29 серпня 1876 р. з Чернігова на Балкани виїхав загін добровольців – лікарів і фельдшерів – у складі 14 чоловік.

У визволенні Болгарії взяла участь майже двохсоттисячна російська армія. У боях під Плевною великих втрат зазнала 5 піхотна дивізія, яка комплектувалася переважно з уродженців Чернігівської губернії.

Співробітниками музею сформовано список чернігівців, які відзначилися у російсько-турецькій війні 1877–1878 років:

1. Омелян Голуб – рядовий 12 гренадерського Астраханського полку. Уродженець с. Аксамитова Мглинського повіту.
2. Каленик Коваленко – рядовий 55 Подольського піхотного полку. Уродженець містечка Бобровиця.
3. Роман Леоненко – рядовий 14 піхотної дивізії, учасник боїв під Плевною. Уродженець м. Бобровиці.
4. Корнелій Радченко – рядовий 53 Волинського піхотного полку. Уродженець містечка Лосинівка Ніжинського повіту.
5. Григорій Скачко – поручик. Уродженець с. Плоского Ніжинського повіту.
6. Іван Хорошенко – поручик 18 Вологодського піхотного полку. Загинув в бою під Плевною 8 липня 1877 р. [7] Уродженець м. Чернігова.
7. Харитон Яковенко – рядовий 55 Подольського піхотного полку. Уродженець містечка Бобровиця.

Брав участь у Російсько-турецькій війні 1877–1878 рр. уродженець Чернігівської губернії, генерал-майор Л.К. Квітницький, який був командиром 2 бригади 3 гренадерської дивізії. У зібраннях музею є його світлина (ВФ 1981) та представлено фрагмент його рапорту про бойові дії під Плевною 28 листопада 1877 р. Там, окрім докладного висвітлення подій того дня та його безпосередньої в них участі, визначено число втрат 12 гренадерського Астраханського полку – 399 чоловік.

До речових пам'яток зібраних музею цього періоду відносять значок Червоного Хреста (И-4819), медаль «В память Русско-турецкой войны 1877–1878 гг.» (Нн-271) та військову зброю: палаш, рушницю, карабін.

Серед документальних пам'яток особливу увагу привертає Формулярний список Григорія Олександровича Милорадовича (Ал (19-2/2)/506) та «Диплом почетный Боснийско-герцоговинским обществом защиты славян об избрании его почетным членом. Оригинал, 1898» (Ал-109). У цих документах містяться відомості про генерал-лейтенанта графа Г.О. Милорадовича, уродженця Чернігівської губернії, який брав участь у російсько-турецькій війні 1877–1878 років. Народився він 24 вересня 1839 р. в м. Чернігові. 10 липня 1877 р. Г.О. Ми-

Генерал-майор Л.К. Квітницький, уродженець Чернігівської губернії (ВФ 1981)

лорадович був відправлений із документами до імператора в ставку діючої армії за Дунай, де і залишався при особі його величності до 10 грудня 1877 р. 19 серпня 1877 р. Г.О. Милорадович прибув у розпорядження начальника штабу Західного загону діючої армії генерал-лейтенанта П.Д. Зотова, де знаходився до 20 вересня 1877 р. З 26 до 31 серпня 1877 р. Г.О. Милорадович брав участь в облозі Плевни, за що 30 вересня 1877 р. «Государь Император Высочайше соизволил пожаловать золотой налаш с надписью «За храбрость». За участь у російсько-турецькій війні Г.О. Милорадович отримав світло-бронзову медаль «В память Русско-турецкой войны 1877–1878 гг.», орден Князя Даніїла I за незалежність Чорної Гори 2-го ступеня з зіркою (Чорногорія), орден Залізної корони II ступеня (Австрія), орден Зірки Румунії (Румунія), командорський хрест і хрест «За перехід через Дунай» (Румунія), медаль «В память войны за свободу и независимость 1875–1878 гг.» (Чорногорія) [8].

При вивченні даної проблеми можуть стати в нагоді також комплекти газети «Черниговские губернские ведомости» за 1853 (№ 1–52), 1854 (№ 1–52), 1855 (№ 1–52), 1856 (№ 1–53) та 1877 (№ 1–52) (щоправда варто зазначити поганий стан комплекту газет), де висвітлювалися головні економіко-соціальні та військові події, що вплинули на життя в Чернігівській губернії в другій половині XIX ст.

Таким чином, архівні матеріали з колекції Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського являють собою цінний комплекс джерел для вивчення Кримської (Східної) війни 1853–1856 років і російсько-турецької кампанії 1877–1878 років, підтверджуючи одночасно значну роль населення Чернігівської губернії як у лавах діючої Російської армії, так і в тилу. Подальше дослідження та оприлюднення зібрань музею дозволить розширити та збагатити джерельну базу для дослідження історії Чернігівщини.

Джерела та література

1. *Лаєвський А.С.* Універсали та накази стародубських полковників другої половини XVII – початку XVIII ст. у зібранні Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського / А. С. Лаєвський // Сіверщина в історії України. – 2013. – № 6. – С. 197.
2. *Шавшин В.Г.* Британский лев под Инкерманом / В.Г. Шавшин. – Севастополь, 2006. – С. 10–12.
3. *Карнабіда А.А.* Чернігів. Пам'ятки архітектури XI–XIX ст. / А.А. Карнабіда. – Чернігів, 1975. – С. 4.
4. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. 127, оп. 1, спр. 10565, арк. 84.
5. *Виноградов В.Н.* Русско-турецкая война 1877–1878 гг. и европейские державы / В.Н. Виноградов // Новая и новейшая история. – 2009. – № 1. – С. 131–132.
6. Чернігівська обласна інспекція з охорони пам'яток археології, історії та монументального мистецтва, вхідний лист № 158 від 24.06.2009 р.
7. ДАЧО, ф. 142, оп. 1, спр. 31, арк. 5.
8. Високопосадавці у військовій службі. Послужний список генерал-лейтенанта графа Милорадовича // Чернігівський історичний музей імені В.В. Тарновського, Ал (19-2/2)/506, арк. 1, 8.

Сидоренко О. Участь населення Чернігівської губернії у російсько-турецьких війнах другої половини XIX ст. (за матеріалами колекцій і зібрань Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського)

У статті розглядаються речові та документальні зібрання Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського, які мають відношення до Кримської війни 1853–1856 років і російсько-

турецької кампанії 1877–1878 років та підтверджують участь у цих подіях населення Чернігівської губернії. Увага звертається на їхній зміст, походження і значення для історичних досліджень.

Ключові слова: російсько-турецькі війни, Чернігівський історичний музей імені В.В. Тарновського, архівна колекція, Чернігівська губернія.

Сидоренко О. Участие населения Черниговской губернии в русско-турецких войнах второй половины XIX в. (на материалах коллекций и собраний Черниговского исторического музея имени В.В. Тарновского)

В статье рассматриваются вещественные и документальные собрания Черниговского исторического музея имени В.В. Тарновского, которые имеют отношение к Крымской войне 1853–1856 гг. и русско-турецкой кампании 1877–1878 гг. и подтверждают участие в этих событиях населения Черниговской губернии. Внимание обращается на их содержание, происхождение и значение для исторических исследований.

Ключевые слова: русско-турецкие войны, Черниговский исторический музей имени В.В. Тарновского, архивная коллекция, Черниговская губерния.

Sydorenko O. The participation of Chernihiv Province population in the Russo-Turkish wars of the second half of 19 century (for the materials of collections of Chernihiv Tarnovskiy History Museum)

In the article material and documentary collections of Chernihiv Tarnovskiy History Museum which are related to the Crimean war of 1853–1856 and the Russian-Turkish campaign of 1877–1878 are considered and confirm the participation of Chernihiv Province population in these events. The attention is paid on their content, origin and value for historical studies.

Key words: Russo-Turkish wars, Chernihiv Tarnovskiy History Museum, archive collections, Chernihiv Province.

[надійшло до редакції: 22.09.2014 р.]

